

https://doi.org/10.31516/2410-5325.068.03

УДК 159.923:800.892+316.77 (043.3)

Л. В. Лисенко, кандидат культурології, доцент, кафедра мов,
Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського, м. Київ

lysenko.agapi@gmail.com

http://orcid.org/0000-0002-9700-2576

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ PÜNKTLICHKEIT НА ФОРМУВАННЯ МЕНТАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НІМЦІВ

Досліджено роль концептосфери у формуванні ментальної ідентичності представників німецькомовної спільноти у рамках лінгвокультурологічного підходу на матеріалі концепту PÜNKTLICHKEIT. Як культурне підґрунтя реалізації семантичного компоненту концепту PÜNKTLICHKEIT в ментальній ідентичності німців названо традиційні західноєвропейські цінності, серед яких висвітлено особливу роль золотого правила моралі «Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris», що як ментальна детермінанта міцно увійшло до кодексу традиційних лютеранських чеснот. Розглянуто і порівняно монохронні та поліхронні культури. Проаналізовано пунктуальність як складову ментальної ідентичності німців ще й в аспекті мірила шанобливого ставлення до іншої людини. Показано, як німецька лінгвокультура зі своєю монохронною моделлю сприйняття часу закарбувалася в стереотипних уявленнях носіїв інших лінгвокультур.

Ключові слова: *лінгвокультура, ментальна ідентичність, концепт PÜNKTLICHKEIT, монохронні культури, поліхронні культури.*

Л. В. Лысенко, кандидат культурологии, доцент, кафедра языков,
Национальная музыкальная академия Украины им. П. И. Чайковского,
г. Киев

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТА PÜNKTLICHKEIT НА ФОРМИРОВАНИЕ МЕНТАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ НЕМЦЕВ

Исследована роль концептосферы в формировании ментальной идентичности представителей немецкоязычного общества в рамках лингвокультурологического подхода на материале концепта PÜNKTLICHKEIT. В качестве культурного основания реализации семантического компонента концепта PÜNKTLICHKEIT в ментальной идентичности немцев названы традиционные западноевропейские ценности, среди них рассмотрено особую роль золотого правила морали «Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris», которое в качестве ментальной детерминанты прочно вошло в кодекс традиционных лютеранских добродетелей. Проанализированы и сравнены монохронные и полихронные культуры, пунктуальность в качестве составляющей ментальной идентичности немцев еще и в аспекте меры градуса уважения к другому человеку. Показано, как немецкая лингвокультура со своей монохронной моделью восприятия времени запечатлелась в стереотипных представлениях носителей других лингвокультур.

Ключевые слова: лингвокультура, ментальная идентичность, концепт PÜNKTLICHKEIT, монохронные культуры, полихронные культуры.

L. V. Lysenko, Candidate of Culturology, Department of Languages, Petro Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine, Kyiv

THE ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF THE PÜNKTLICHKEIT LINGOCULTURAL CONCEPT ON THE FORMATION OF THE MENTAL IDENTITY OF THE GERMANS

The purpose of the article is to study the mental identity of the German ethnic community, identify and analyze one of the dominant stereotyped linguistic and cultural concepts.

Research methodology. The research uses such general scientific methods as theoretical and discursive analysis, observation, comparison and synthesis, generalization of scientific theories, reconstruction of the state concept of German linguocultural consciousness based on the study of linguocultural concept PÜNKTLICHKEIT.

Results. One of mankind's most powerful challenges remains to find the ways of the insight. It is in the realm of linguistic culture to deepen this process. After all, in the mental field of each ethnic group there are many axiogenic constants, and unique stereotyped linguocultural concepts circulate in the discursive fields of each language that are formed under the influence of their own ethno-specific field and historically recorded into the mental identity of the representatives of the language.

Punctuality was, therefore, imbued with the mental identity of the Germans, primarily as a measure of the degree of self-respect and respect for another person. And this is the attitude of representatives of the German-speaking linguistic community from other ethnic groups and linguistic cultures in the process of dialogue and interaction. PÜNKTLICHKEIT is not only one of the major linguistic and cultural concepts in the mental identity of the Germans, but also a primary source for many other sign constants, and covers virtually all spheres of being of the German-speaking community, reaching an insight with which PÜNKTLICHKEIT is not possible.

Novelty. A new perspective on the role of linguistic and cultural concepts in the development of the mental identity of Germans is proposed. The influence of the PÜNKTLICHKEIT concept is studied not only on the formation of the mental identity of its culture-bearers, but also on the building of their reputation among other peoples.

The practical significance. This article is a theoretical justification for using traditional Germanic linguistic culture concepts, including emblematic German punctuality, as cognitive catalysts in the intercultural dialogue.

Keywords: *linguoculture, mental identity, PÜNKTLICHKEIT concept, monochronic cultures, polychronic cultures.*

Постановка проблеми. Одним із найбільших викликів людства залишається пошук шляхів взаєморозуміння. І саме в царині лингвокультури можна знайти засіб для його поглиблення. Адже в ментальному полі кожного етносу існує багато аксіогенних констант, а в дискурсивних

полях кожної мови циркулюють унікальні стереотипні лінгвокультурні концепти, сформовані під впливом власного етноспецифічного поля та історично зафіксовані в ментальній ідентичності представників відповідного цій мові етносу. Ця стаття — теоретичне обґрунтування можливості використовувати традиційні концепти германомовної лінгвокультури, зокрема емблематичну німецьку пунктуальність, як когнітивні каталізатори під час міжкультурного діалогу.

У дослідженні використано такі загальнонаукові методи, як теоретичний та дискурсивний аналіз, спостереження, порівняння та синтез, узагальнення наукових теорій, реконструкція стану концептуарія німецької лінгвокультурної свідомості на основі дослідження лінгвокультурного концепту PÜNKTLICHSKEIT.

Запропоновано новий погляд на роль лінгвокультурних концептів у становленні ментальної ідентичності німців. Досліджено вплив концепту PÜNKTLICHSKEIT на формування не лише ментальної ідентичності його носіїв, але й їхньої репутації серед інших народів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З 1990-х р. у лінгвістичній та культурологічній наукових галузях для визначення «концепту» пропонувалися різні терміни, як, наприклад, «лінгвокультурема» (Воробьев, 1997) або «семантичні універсалії» (Вежбицкая, 1999) та ін. Спочатку вони перетиналися між собою за функціональністю та семантикою. Поступово особливе місце серед інших посів і згодом набув найширшого ужитку саме термін «лінгвокультурний концепт» (Воркачев, 2003; Маслова, 2001). Це виправдало себе, хоча й він не уникнув множинності тлумачень. Питанню об'єктивації концептів у ментальній ідентичності етноспільнот присвячували свої праці як вітчизняні, так і закордонні дослідники (Шпенглер, 1993; Медведева, 2011; Карасик, 2005; Нідзельська, 2009; Степанов, 2001 та ін.). Концепт PÜNKTLICHSKEIT проаналізовано в працях «Європейська ментальність» (Dinzelbacher, 1993) та «Що означає німецький? Як німці стали такими, якими вони є?» (Gelfert, 2005).

Мета статті — дослідити ментальну ідентичність німецької етноспільноти, виокремити і проаналізувати один із домінуючих стереотипних лінгвокультурних концептів. За рівнем фундаментального впливу на формування та структурування ментальної ідентичності німців, а також зважаючи на репутацію німців серед інших народів («ефект призми» або гетеростереотипи), виокремити і розглянути концепт PÜNKTLICHSKEIT (пунктуальність).

Виклад основного матеріалу дослідження. Етноси, що виникають через самоорганізацію існуючих соціально-культурних народних спільнот під час тривалого історичного розвитку, починають відрізнятися

стереотипом взаємодії із зовнішнім світом. Ці стереотипи за багато століть укорінюються в лінгвокультурі, релігії та традиціях, що естафетою передаються з покоління в покоління.

До концептів, що сприймаються як стереотипні лінгвокультурні константи і в етнолінгвоспільнотах із розвинутою культурою, являють собою, за визначенням Ю. Степанова, «певний постійний принцип культури» (Степанов, 2001, с. 84), В. Маслова відносить: простір, час, життя, смерть, свободу, совість, віру, любов, радість, істину, число (Маслова, 2001, с. 94). Їх можна також номінувати як універсальні стереотипні метаконцепти — тобто концепти, притаманні лінгвокультурам майже всіх розвинутих етноспільнот. Але, як зазначає Ю. Нідзельська, «деякі концепти, будучи універсальними, можуть отримувати національно-специфічні особливості під впливом національного менталітету, тому що кожна мова по-своєму представляє світ у значеннях своїх одиниць (у лексиці), в особливій образності (фразеологія), у специфічній конструкції понятійних категорій (граматика)» (Нідзельська, 2009, с. 160).

У Німеччині 1993 р. вийшла з друку наукова праця (Dinzelbacher, 1993), присвячена дослідженню домінуючих культурних цінностей європейців через розгляд стереотипних лінгвокультурних концептів, упорядкованих у діахронічному зрізі, з точки зору трьох головних етапів європейської історії, а саме античності, середньовіччя та Нового часу. У цій книзі осмислено еволюцію 17 аксіогенних ментальних констант європейської культури: індивідуум, родина і товариство; секс і любов; релігійність; тіло і душа; хвороба; вік; вмирання і смерть; страхи і надії; радість, страждання і щастя; робота і свято; комунікація; своє і чуже; влада; право; природа і навколишній світ; простір; час та історія.

Німецький культуролог Г. Гельферт у книзі, присвяченій становленню німецького суспільства, виокремлює 30 стереотипних лінгвокультурних концептів як опорних першономінацій німецької лінгвокультурної картини світу: батьківщина, затишок, захищеність, кінець робочого дня, спілка, порядок, пунктуальність, чистота, заощадливість, ділові якості, старанність, серйозність, ретельність, обов'язок, вірність і сумлінність, захист і наступ, щирість, світова скорбота, сум, глибина та інші (Gelfert, 2005). Поява таких наукових видань свідчить про актуальність дослідження впливу концептуаріїв на ментальність європейців у світлі їхніх лінгвокультур. Зважаючи на наявність такої багатопалітри лінгвокультурних стереотипів у ментальному полі будь-якої розвинутої лінгвокультури, В. Карасик підкреслює важливість упорядкування цього концептуарія і наголошує на необхідності моделювання концептів за

єдиним планом (Карасик, 2005, с. 91). Спроби це здійснити простежуються в багатьох наукових працях як закордонних, так і вітчизняних авторів.

Оскільки ця тема є безкінечно широкою і потребує ґрунтовного розгляду, ми зосередимося на одному з найважливіших стереотипних лінгвокультурних концептів, що є знаковим для німецької ментальності. Аналіз циркулювання концепту PÜNKTlichkeit у ментальній ідентичності німецької етнолінгвоспільноти розпочнемо з влучної цитати А. Гуревича: «Мало знайдеться інших показників культури, які в такій само мірі характеризували б її сутність, як розуміння часу. У ньому втілюється світовідчуття епохи, поведінка людей, їхня свідомість, ритм життя, ставлення до речей» (Гуревич, 1984, с. 103). Культурна специфіка змісту концепту PÜNKTlichkeit втілюється, передусім, в оцінювальному клішованому сприйнятті стереотипної поведінки німців щодо темпорального фактора буття. На думку І. Привалової, темпоральні, або часові моделі безпосередньо впливають та визначають комунікативну поведінку мовної особистості (Привалова, 2005). Концепт PÜNKTlichkeit є багатовимірним ментальним утворенням, у якому закодовано знання про традиції і норми поведінки, а через них — про ставлення німців до часу.

У німецькій лінгвокультурі представлено багато говірок та афоризмів про концепт ZEIT (час) у контексті концепту PÜNKTlichkeit:

- Fünf Minuten vor der Zeit ist des Deutschen Pünktlichkeit (за п'ять хвилин до зазначеного часу — це німецька пунктуальність);
- Ein bißchen zu spät ist viel zu spät (трошки запізно — це дуже запізно);
- Pünktlichkeit ist die Seele des Geschäfts (пунктуальність — це душа угоди);
- Pünktlichkeit ist ein Verhaltensindikator (пунктуальність є індикатором ставлення).

Культурним підґрунтям реалізації семантичного компоненту концепту Pünktlichkeit у ментальній ідентичності німців можна назвати традиційні західноєвропейські цінності, які базуються на золотому правилі моралі: «Поводься з іншими так, як хочеш, аби вони поводитися з тобою». Щодо часового виміру цей імператив можна переформулювати таким чином: бережи час інших так само, як і свій власний, оскільки час є матерією життя.

Різну ідентифікацію та переживання часу представниками різних етносів О. Шпенглер уважав важливою характеристикою ментального поля культур. Він писав: «Історія Європи — є витворена своєю волею доля, індійська — мимовільна випадковість. У грецькому бутті роки не відіграють жодної ролі, в індійському — навіть десятиріччя непомітні; а тут година, хвилина, нарешті, секунда сповнені зна-

чення» (Шпенглер, 1993, с. 200). Дослідник Е. Холл у своїй роботі (Hall, 1959) запропонував власну теорію, яка стала відомою завдяки принципу членування культур на монохронні та поліхронні згідно з їх ставленням до часового континууму. Ця теорія варта уваги під час дослідження взаємозв'язку концептів PÜNKTLICKEIT та ZEIT у ментальних просторах різних лінгвокультурних ареалів. Різне ставлення до часу саме і є передумовою різного прояву пунктуальності в лінгвокультурах.

Німецьку лінгвокультуру Е. Холл означив як культуру з монохронним сприйняттям часу. У монохронній моделі час підлягає членуванню на відрізки, він ділиться. Ці часові сегменти потребують заповнення заздалегідь запланованими справами та подіями. Справам відведено певний час, у межі якого вони мають уміститися, не більше і не менше, аніж було заплановано. Монохронна модель розгортається прямолінійно від минулого в майбутнє через теперішнє. Цікавою ілюстрацією щодо структурованого розуміння часу є афоризм німецького мислителя Ф. Ніцше: «Die Länge des Tages. Wenn man viel hineinzustecken hat, so hat ein Tag hundert Taschen (Довжина дня. Коли маєш багато що вкласти, день має сотню кишень)» (Nietzsche, 1960, р. 306). Цей афоризм є переконливим свідченням монохронності німецької лінгвокультури, у якій день уподібнюється до стільників, що складаються з чарунок, які важливо заповнити змістовними діями, і їх вистачить, аби ж тільки було, що в них покласти.

Поліхронна модель графічно являє собою не лінію, а точку. Строки, графіки, часовий ліміт не мають для представників поліхронних культур першочергового значення. Представники поліхронних лінгвокультур (азіатські, латиноамериканські, арабські країни, південь Європи) ставляться до часу менш формально, аніж представники монохронних (решта Західної Європи). Екстрені зміни в розкладі, невідомо звідки «спущене» додаткове робоче навантаження, нерегламентований час засідань та відхилення від порядку денного на непередбачені або спонтанні питання — все це та навіть класичне запізнення на зустріч на 15 (а іноді і більше) хвилин сприймається носіями поліхронних культур як належна норма або навіть слугує свідченням значущості статусу очікуваної особи. Отже, у представників поліхронних культур ритм життя відрізняється більшою уповільненістю, уявлення про час циркулює в їхній свідомості як уявлення про вічну ріку — час є не ресурсом для досягнень, але вічною рікою, даністю, яка була до нас, є зараз і буде після нас. Представники ж лінгвокультур з монохронним сприйняттям часу зосереджують свою увагу на дотриманні часових меж, вони звикли жити під дамоклевим мечем строків та в прокрустовому ложі органайзера, і тому сприйняття часового континууму у них загостреніше. Це

дозволяє їм ставитися до часових меж практичніше, і тому бути пунктуальнішими. Концепт PÜNKTlichkeit семантично корелює з похідним від нього PÜNKTlichkeitsein (бути пунктуальним), і це є надзвичайною за важливістю культурною установкою ментальної ідентичності німців, а тому і невіддільним атрибутом їхнього лінгвокультурного етикету.

Зважаючи на домінування в ментальній ідентичності німців стереотипних лінгвокультурних концептів «пунктуальність» та «порядок», наведемо слова Т. Медведєвої: «Німецька культура є культурою з високим рівнем уникнення невизначеності, для якої характерні висока потреба в законах, правилах, докладних інструкціях, відсутність схильності до ризику і відхилень від норм і приписів. Основною стратегією в досліджуваних знаках є досягнення Sicherheit (безпеки) за підтримки Ordnung (порядку) в суспільному житті і забезпечення Gemütlichkeit (затишку) в приватному житті народу» (Медведєва, 2011, с. 149).

Висновки. Таким чином, PÜNKTlichkeit є не лише одним з основних лінгвокультурних концептів у ментальній ідентичності німців, а й першоджерелом для багатьох інших знакових констант, та охоплює фактично всі сфери буття німецькомовної спільноти, досягнути порозуміння з якою без відчуття сутності PÜNKTlichkeit неможливо. Водночас його культурним підґрунтям є не лише особливості німецької ментальності, а й базові лютеранські чесноти, які секулярною мовою можна сформулювати наступним чином: бережи час інших так само, як і свій власний, оскільки час є матерією життя. Отже, пунктуальність закарбувалась у ментальній ідентичності німців передусім як мірило поваги та шанобливого ставлення до іншої людини. І саме на таке ставлення розраховують представники германомовної лінгвоспільноти від інших етносів і лінгвокультури під час діалогу та взаємодії.

Перспективи подальших досліджень. Реконструювання циркулюючих лінгвокультурних стереотипних концептів надає можливості поелементного їх зіставлення як у межах однієї лінгвокультури, так і поза нею, і це є інструментом виявлення специфіки та класифікації ментального досвіду різних етнолінгвоспільнот. Оскільки культура кожного етносу вміщує специфічні реалії та факти, які не мають в іншій культурі повних еквівалентних відповідників і їх можна ідентифікувати як концептуальні лакуни, перед ученим відкривається велике поле для подальшої наукової розвідки. Влучним з цього приводу можна вважати зауваження В. Карасика: «Тут доречною є аналогія з методом реконструкції організму за органом: якщо можна за зубом відновити динозавра, то за концептом, який системно пов'язаний з усіма іншими концептами в рамках відповідної лінгвокультури, можна вивести систему цінностей цієї лінгвокультури» (Карасик, 2005, с. 7).

Список послань

- Вежицкая, А. (1999). *Семантические универсалии и описание языков*. Т. В. Булыгина (Ред.). Москва: Языки русской культуры.
- Воркачев, С. Г. (2003). Концепт как «зонтиковый термин». *Язык, коммуникация и социальная среда*, 24, 4–12. Москва.
- Воробьев, В. В. (1997). *Лингвокультурология (теория и методы)*. Москва: Российский университет дружбы народов.
- Гуревич, А. Я. (1984). *Категории средневековой культуры*. Москва: Искусство.
- Карасик, В. И. (2005). *Иная ментальность*. Москва: Гнозис.
- Маслова, В. А. (2001). *Лингвокультурология*. Москва: Academia.
- Медведева, Т. С. (2011). *Ключевые концепты немецкой лингвокультуры: монография*. Т. И. Зеленина (Ред.). Ижевск: Удмуртский университет.
- Нідзельська, Ю. М. (2009). Концепт як відображення універсального та етноспецифічного у свідомості етносу. *Вісник Житомирського державного університету*, 45, 160–162. Житомир: Житомирський університет.
- Привалова, И. В. (2005). *Интеркультура и вербальный знак*. Москва: Гнозис.
- Степанов, Ю. С. (2001). Константы. *Словарь русской культуры*. 2-е изд. Москва: Академический проект.
- Шпенглер, О. (1993). *Закат Европы*. Новосибирск: Наука.
- Gelfert, H.-D. (2005). Was ist deutsch? Wie die Deutschen wurden, was sie sind. *Hans-Dieter Gelfert*. München: Verlag C. H. Beck.
- Dinzelbacher, P. (1993). *Europäische Mentalitätsgeschichte: Hauptthemen in Einzeldarstellungen*. Herausgegeben von Peter Dinzelbacher. Stuttgart: A. Kröner.
- Hall, E. (1959). *The silent language*. Hall. New York: Doubleday.
- Nietzsche, F. (1960). *Menschliches, Allzumenschliches*. München: Goldmann.

References

- Vezhbickaya, A. (1999). *Semantic universals and description of languages*. T. V. Bulygina (Ed.). Moscow: Yazyki russkoy kultury. [in Russian].
- Vorkachev, S. G. (2003). Concept as an “umbrella term”. *Yazyk, kommunikaciya i socialnaja sreda*, 24, 4–12. Moscow. [in Russian].
- Vorobyev, V. V. (1997). *Linguoculturology (theory and methods)*. Moscow: Rossiyskiy universitet druzhby narodov. [in Russian].
- Gurevich, A. Ja. (1984). *Categories of medieval culture*. Moscow: Iskusstvo. [in Russian].
- Karasik, V. I. (2005). *Another mentality*. Moscow: Gnozis. [in Russian].
- Maslova, V. A. (2001). *Linguoculturology*. Moscow: Academia. [in Russian].
- Medvedeva, T. S. (2011). *Key concepts of German linguistic culture: monograph*. T. I. Zelenina (Ed.). Izhevsk: Udmurtskiy universitet. [in Russian].
- Nidzelska, Yu. M. (2009). The concept of visualization of a universal and ethnic-specific in a private ethnicity. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu*, 45, 160–162. Zhytomyr: Zhytomyrskiy universytet. [in Ukrainian].
- Privalova, I. V. (2005). *Interculture and verbal sign*. Moscow: Gnozis. [in Russian].
- Stepanov, Yu. S. (2001). *Constants. Dictionary of Russian culture*. 2nd ed. Moscow: Akademicheskiiy proekt. [in Russian].

- Spengler, O. (1993). *Europe Sunset*. Novosibirsk: Nauka. [in Russian].
- Gelfert, H.-D. (2005). Was ist deutsch? Wie die Deutschen wurden, was sie sind. *Hans-Dieter Gelfert*. München: Verlag C. H. Beck. [in German].
- Dinzelbacher, P. (1993). *Europäische Mentalitätsgeschichte: Hauptthemen in Einzeldarstellungen*. Herausgegeben von Peter Dinzelbacher. Stuttgart: A. Kroner. [in German].
- Hall, E. (1959). *The silent language*. Hall. New York: Doubleday. [in English].
- Nietzsche, F. (1960). *Menschliches, Allzumenschliches*. München: Goldmann. [in German].

Надійшла до редколегії 22.01.2020 р.